

تاریخ بیداری ایرانیان

بخش اول

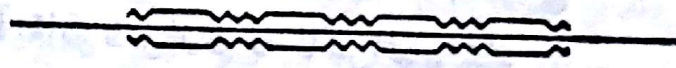
ناظم الاسلام کرمانی

با اہتمام

علی اکبر سعیدی سیرجانی

فهرست مطالب

مقدمه - بخش اول

- بجای مقدمه
یادداشت بخش اول
شرح حال مؤلف به قلم هاشمی کرمانی
شرح حال ناظم الاسلام کرمانی
شرح حال میرزا آقاخان کرمانی
شرح حال شیخ احمد روحی
قتل شیخ احمد روحی و میرزا آقاخان و خبیرالملک
شرح حال حاج شیخ ابو جعفر فقیه کرمانی
شرح حال آقا یحیی
دربیان واقعه رژی
صورت حکم به حرمت دخانیات
دستخط ناصرالدین شاه به حجة الاسلام میرزای آشتیانی
جواب میرزای شیرازی به دستخط ناصرالدین شاه
دستخط ناصرالدین شاه در جواب مکتوب جوابیه میرزای آشتیانی
مکتوب میرزای شیرازی به ناصرالدین شاه
استفتاء از حضرت آیه الله
دستخط ناصرالدین شاه خطاب به امین السلطان
ایضاً دستخط ناصرالدین شاه خطاب به امین السلطان
صورت اعلانی که از جانب رئیس دخانیات در باب فسخ امتیاز شده است
- ۱
۲
۳
۴-۹
۱۱
۱۳
۱۴
۱۶
۱۸
۱۹-۶۰
۱۹
۲۲
۲۴
۲۸
۲۹
۳۰
۳۰
۳۰
۳۲

- ۳۲ مکتوب امین السلطان به حضرت حجة الاسلام میرزای شیرازی
- ۳۲ جواب مکتوب مزبور
- ۳۳ صورت مکتوب امین السلطان به میرزای شیرازی اعلی الله مقامه
- ۳۳ تلگرافی که حاج میرزا محمد حسن شیرازی به ناصرالدین شاه مخا بره نموده
- ۳۴ تلگراف ثانی، آیه الله میرزای شیرازی به ناصرالدین شاه
- ۳۵ تلگراف آقایان علمای تهران حضور آیه الله میرزای شیرازی
- ۳۶ جواب تلگراف آقایان از میرزای شیرازی
- ۳۶ تلگراف حضرت میرزای آشتیانی به حضرت میرزای شیرازی
- ۳۷ تلگراف آیه الله میرزای شیرازی به میرزای آشتیانی
- ۳۷ تلگراف تشکر آیه الله شیرازی به ناصرالدین شاه
- ۳۸ جواب تلگراف مزبور از طرف ناصرالدین شاه
- ۳۸ تلگراف آیه الله شیرازی به آیه الله میرزای آشتیانی
- ۳۹ صورت تلگراف امین السلطان به حکام ولایات ایران
- ۴۰ تلگراف حاج حسن و کیل الدوله کرمانشاهی به حجة الاسلام میرزا
- ۴۰ تلگراف میرزا حسن آشتیانی به میرزای شیرازی
- ۴۰ تلگراف آقا سید علی اکبر تفرشی به حجة الاسلام میرزا محمد حسن
- ۴۰ تلگراف آقا شیخ فضل الله
- ۴۰ تلگراف آقا سید محمد رضا طباطبائی به حاج میرزا محمد حسن
- ۴۱ تلگراف آقا میرزا زین العابدین به حجة الاسلام حاج میرزا محمد حسن
- ۴۲ مکتوب امام جمعه به حضرت آیه الله شیرازی
- ۴۲ تلگراف آیه الله شیرازی به حجة الاسلام میرزای آشتیانی
- ۴۲ تلگراف آیه الله میرزای شیرازی به امام جمعه تهران
- ۴۴ تلگراف به تبریز
- ۴۵ تلگراف به اصفهان
- ۴۵ تلگراف به شیراز
- ۴۵ تلگراف به کرمانشاه
- ۴۶ تلگراف به یزد
- ۴۶ تلگراف به سبزوار
- ۵۰

نوع	فهرست مطالب
۲۶	تلکراف به طهران
۲۶	مقاله ملی
۵۱	صورت امتیازنامه تنباکو و توتین
۵۵	مجلس ضیافت
۵۸	عریضه امین السلطان به حضرت آیه الله میرزای شیرازی
۶۱-۶۵	حالات آقا میرزا سید محمد طباطبائی
۶۴	مکتوب سید جمال الدین به سید محمد طباطبائی
۶۶-۶۹	در حالات میرزا تقی خان اتابک اول امیر نظام
۷۰-۱۲۴	در حالات سید جمال الدین اسدآبادی معروف به افغانی
۸۳	مکتوب سید جمال الدین به ناصرالدین شاه ، در سفر ثانی به ایران
۸۷	پاره ای از مکتوب سید جمال الدین که به یکی از دوستان خود نوشته است
۸۸	مکتوب سید جمال الدین به حجة الاسلام حاج میرزا حسن
۹۲	مکتوب سید جمال الدین به علمای ایران
۹۷	احوال میرزا رضا کرمانی
۱۰۰	صورت استنطاق میرزا رضا کرمانی
۱۱۷	سواد نگارش میرزا ابوتراب خان نظم الدوله
۱۱۸	صورت تقریرات میرزا محمد رضا
۱۲۵-۱۲۸	در بیان حالات ناصرالدین شاه
۱۲۹-۱۳۳	در بیان حالات مظفرالدین شاه
۱۳۴-۱۴۳	شرح حال میرزا حسین خان سپهسالار
۱۳۷	مندرجات روزنامه ایران راجع به میرزا حسین خان سپهسالار
۱۳۸	سواد لایحه تشکیل دربار اعظم
۱۳۹	سواد دستخط ناصرالدین شاه در صدور لایحه
۱۴۳-۱۴۴	حالات میرزا سعیدخان وزیر امور خارجه
۱۴۵-۱۴۸	حالات آقا شیخ علی مؤلف قانون ناصری و مخترع تفنگ تهر
۱۴۹-۱۵۳	حالات میرزا ملکم خان
۱۵۴-۱۵۹	حالات حاج میرزا علی خان امین الدوله
۱۶۰-۱۶۲	آقا میرزا سید محمد صادق مدیر روزنامه مجلس

۱۶۳-۱۶۸

شش

۱۶۵

شرح حال امیراعظم

۱۶۶

مکتوب انجمن استرآباد به ایالت حلبه

۱۶۷

تلگراف امیراعظم به وزارت داخله

۱۶۹-۱۷۷

جوابی که از طرف وزارت داخله مخابره شده است

۱۷۲

مستشارالدوله

۱۷۸-۱۸۴

سورت مکتوب مستشارالدوله به مظفرالدین میرزا ولیعهد

۱۸۵-۶۰

آقامیرزا محمود اصفهانی

۱۹۵

حاج شیخ محمد واعظ اصفهانی

۱۹۶

سواد دستخط آیه الله خراسانی به حاج شیخ محمد واعظ

۱۹۷

سواد دستخط آیه الله خراسانی و آیه الله مازندرانی به حاج شیخ محمد واعظ

۱۹۸

ایضاً سواد دستخط آیه الله خراسانی به حاج شیخ محمد واعظ

۲۰۱-۲۰۵

سواد لایحه هیأت علمیه نجف اشرف

۲۰۶-۲۲۰

ناظم الاطباء کرمانی

۲۱۹

یادداشت های جلد اول

۲۱۹

مسافرت مظفرالدین شاه به فرنگ

۲۲۱

فهرستی از وقایع زمان صداقت عین الدوله

۲۲۳

مقاله مفیده در خاتمه کتاب

ذکر اشعاری از میرزا آقاخان کرمانی

نامه وزیراکرم به ناظم الاسلام راجع به چگونگی دستگیری و قتل

روحی و میرزا آقاخان و خبیرالملک

۲۳۵

جلد اول - ۲۴۱

تشکیل انجمن مخفی

۲۴۵

جلسه اول

۲۴۶

خطاب به وزیر داخله

۲۴۹

جلسه دوم

۲۵۳

خطاب به وزیر خارجه

۲۵۶

جلسه سوم

۲۶۰

جلسه چهارم

۲۶۲

جلسه پنجم

هفت	فهرست مطالب
۲۶۷	جلسه ششم
۲۷۰	جلسه هفتم
۲۷۳	جلسه هشتم
۲۷۷	فصل : درحالات محمدعلی میرزا
۲۸۰	بقیه جلسه هشتم
۲۸۸	جلسه نهم
۲۹۳	جلسه دهم
۲۹۴	تحصن تجار به زاویه مقدسه
۲۹۸	جلسه یازدهم
۲۹۹	صورت لایحه انجمن مخفی
۳۰۳	جلسه دوازدهم
۳۰۹	شروع به انقلاب : واقعه کرمان در سال ۱۳۲۳
۳۲۲	عمارت بانک یا مدرسه چال
جلد دوم - ۳۲۹	
۳۳۱	واقعه مسجدشاه یا هجرت صفری
۳۳۳	بستن بازار
۳۳۶	علت مخالفت امام جمعه
۳۴۰	مهاجرت علماء به حضرت عبدالعظیم
۳۴۳	بازکردن بازار
۳۴۵	بالاگرفتن کار امام جمعه
۳۴۷	مأموریت امیربهادر در بازگرداندن علماء
۳۵۱	مأموریت مدیرالذاکرین نزد عین الدوله
۳۵۸	صورت مستدعیات اولیه مهاجرین
۳۶۱	شمار دادن زنها در اطراف کالسکه سلطنتی
۳۶۷	مراجعت آقایان به دارالخلافت تهران
۳۷۰	فهرست کارهای غیرقانونی علاءالدوله درحکومت تهران
۳۷۲	تبمید سیدجمال واعظ و مسافرت او به بلدة طيبة قم
۳۷۴	بازگشت سیدجمال واعظ به تهران
۳۷۷	مذاکره مخفی

۳۸۰	کوشش عین الدوله در نفاق افکنی
۳۸۴	شورای دولتی باغ شاه
۳۸۷	شبنامه مردم و مکتوب طباطبائی
۳۹۱	توضیح یا حاشیه‌ای بر این مکتوب
۳۹۴	سبب هیجان اهالی فارس
۳۹۵	صورت تلگراف علماء شیراز به ولیمهد
۳۹۷	واقعه مشهد رضوی
۴۰۱	خطابه دوم به علماء
۴۰۸	اجتماع در منزل بهبهانی
۴۰۹	تغزل به قرآن
۴۱۳	زندادان
۴۱۵	تکفیر آقای بهبهانی مظفرالدین شاه را
۴۱۷	ارمن
۴۲۰	دولت رویینبین
۴۲۱	نقی و قتل ارامنه عثمانی به دستور سلطان عبدالحمید
۴۲۲	بازداشت پرنس دادیان
۴۲۳	عزیمت پرنس دادیان به ایران
۴۲۴	مناقشه بین ایران و عثمانی
۴۲۵	واگذاری پستخانه به پرنس دادیان
۴۲۵	استغناء از آقای بهبهانی
۴۲۶	رشوه دادن روس‌ها
۴۲۷	دستگیری مجدالاسلام
۴۲۸	چگونگی بازداشت مجدالاسلام
۴۲۹	سبب گرفتاری مجدالاسلام
۴۳۰	سبب گرفتاری میرزا آقا اصفهانی
۴۳۱	سبب گرفتاری مدیر رشديه
۴۳۳	حبس کردن صحافشانی
۴۳۳	از کلات
۴۳۳	مردان با فتوت
۴۳۲	دستگیری مهدی گاوکش
۴۳۲	

۴۴۳	موعظه آقای طباطبائی
۴۵۲	شورای سری عین الدوله
۴۶۲	هدف عین الدوله
۴۶۳	تذکار انجمن مخفی به آقای طباطبائی
۴۶۳	انجمن مخفی دوم
۴۶۵	تغییر روش عین الدوله
۴۶۶	معرفی معین حضور
۴۶۷	حالات آقای سید مهدی طباطبائی
۴۶۹	حالات آقا شیخ یحیی مدیر روزنامه مجلس
۴۷۱	بازداشت آقا شیخ یحیی
۴۷۲	آزادی آقا شیخ یحیی
۴۷۵	جلد سوم - ۴۷۵
۴۷۶	نقشه‌های عین الدوله
۴۷۸	مقتول شدن سید عبدالحمید
۴۸۱	اجتماع علماء در مسجد جامع
۴۸۲	کوشش اعضای انجمن مخفی
۴۸۵	شورش مردم
۴۸۷	تیراندازی در مسجد جامع
۴۸۹	متفرق شدن مردم به سفارش بهبهانی
۴۹۱	سخنرانی آقای بهبهانی
۴۹۲	تلاش مجدد عین الدوله
۴۹۲	سخت گیری دولت
۴۹۶	ماموریت آقا سید علی آقا یزدی
۴۹۹	اختفای ملک المتکلمین
۵۰۰	مهاجرت کبری
۵۰۱	مکتوب آقای بهبهانی به سفارت انگلیس
۵۰۵	انتقام عین الدوله
۵۰۷	واقعه تجمع ملت به سفارتخانه انگلیس
۵۱۰	رفتن تجار به سفارتخانه انگلیس
۵۱۵	قانون عدلیه

تاریخ بیداری ایرانیان

بخش دوم

ناظم الاسلام کرمانی

با اهتمام

علی اکبر سعیدی سیرجانی

- قرارداد وام روس وانگلیس ۳
- نطق معین التجار بوشهری در انتقاد از قرارداد وام ۴
- شبنامه ای خطاب به شاه در انتقاد از وزیران ۶
- شبنامه از زبان وکیلان در شکایت از بی اعتنائی وزیران ۷
- لوحة سردر مجلس نصب شد ۸
- نطق مخبر السلطنه هنگام نصب لوحه ۸
- طفره رفتن شاه از تصویب نظامنامه مجلس ۹
- نامه آقا نورالله به مجتهد شیرازی در شرح منافع مشروطیت ۹
- تشکیل کمیسیون عدلیه و مالیه و مذاکره درباره مطالبه نظامنامه ۱۴
- مقاله انجمن طلاب - شرح فواید تأسیس بانک ملی ۱۴
- اعلان از طرف مجلس درباره تأسیس بانک ملی ۱۷
- نام مؤسسان بانک ۱۹
- مطالبه نظامنامه ۱۹
- پیشنهاد راجع به حقوق وکیلان ۲۰
- ایراد بر میونوز ۲۰
- قرائت رقعہ ولیعهد به بهیانی در مجلس ۲۱

- ۲۲ ورود ولیعهد به تهران
- ۲۲ هیأتی از وکیلان مأمور تبریک ورود شدند
- ۲۳ تلگراف ایرانیان بادکوبه راجع به تأسیس بانک ملی
- ۲۳ جواب مجلس
- ۲۳ واقعه کربلا در مجلس مطرح شد
- ۲۳ منتخبین وکیلان در حضور ولیعهد
- ۲۴ نطق ولیعهد در پاسخ خطابه حاج سید نصرالله
- ۲۴ شکایت مردم ولایات از تعویق انتخابات
- ۲۴ هجوم تماشاچی به مجلس، بلیط ورودی
- ۲۵ فرمان نایب السلطنه شدن ولیعهد
- ۲۵ نگرانی مردم از افکار ولیعهد
- ۲۵ متن خطابه حاج سید نصرالله در تبریک ورود ولیعهد
- ۲۵ ملاقات روحانیان با ولیعهد
- ۲۷ تشکیل مجلس نظار در کرمان
- ۲۷ فرمائش می‌خواهد مؤلف را از کرمان وکیل کند
- ۲۸ تقی‌زاده از پریشانی اوضاع و بی‌نظمی مجلس انتقاد کرد
- ۲۸ خطابه تقی‌زاده موجب شهرت وی شد
- ۳۲ مردم از ولیعهد نگرانند
- ۳۲ ماجرای نظامنامه مجلس (قانون اساسی)
- ۳۲ پیغام ولیعهد به طباطبائی راجع به نظامنامه
- ۳۳ مقاله روزنامه ندای وطن درباره روس و انگلیس
- ۳۳ ظل السلطان مجلس ملی اصفهان راگشود
- ۳۳ بحث راجع به اعتبارنامه وکیلان و اقلیت‌های مذهبی
- ۳۴ توشیح نظامنامه و شادی مجلسیان
- ۳۴ نطق هراتی در باره نظامنامه
- ۳۵ متن قانون اساسی (نظامنامه)
- ۳۶
- ۳۸

- ۴۶ متن نظامنامه داخلی مجلس
مذاکره راجع به فرمانهائی که بی اجازه مجلس صادر شده
۵۶ انجمن طلاب برای تأسیس بانک فعالیت می کند
۵۶ بیماری شاه شدت یافته است
۵۶ فوت مظفرالدین شاه
۵۷ تلگراف شکایت از ملایر
۵۷ انتخاب و کیلان رشت و مشهد
۵۸ تلگراف ظل السلطان از اصفهان
۵۹ تسلیت گوئی و کیلان به محمدعلی شاه
۶۰ متن تعزیت نامه مرگ مظفرالدین شاه
۶۰ مجلس فاتحه در تکیه دولت
۶۱ شرفیابی مجلسیان به حضور شاه جدید
۶۱ نطق محمدعلی شاه در پاسخ و کیلان
۶۲ تأیید شیخ خمایی مجتهد رشت از مشروطه
۶۳ گفتگو درباره مجلس ایالتی تبریز
۶۳ وقایع ماه ذی الحجه ۱۳۲۳
۶۴-۸۶
۶۴ دبیرالدوله می کوشد وزیر لشکر شود
۶۴ وزیران داخله و مالیه در مجلس
۶۴ خلافتکاری های آصف الدوله حکمران خراسان
۶۵ طلاب از بی نظمی مجلس شکوه دارند
۶۵ تاج گذاری محمدعلی شاه
۶۵ و کیلان به جشن تاج گذاری دعوت نشدند
۶۶ مکتوب خراسانی راجع به وقایع کربلا
۶۶ پرخاش طباطبائی به صنیع الدوله
۶۷ آشتی امام جمعه با مشروطه خواهان
۶۷ ارفع الدوله راجع به وقایع کربلا چه کرد
۶۸ آصف الدوله در خراسان و سالارالدوله در بروجرد
۶۸ فرمانهای مظفرالدین شاه جمع آوری شد

- ۶۸ امیر اسعد آخوندی را در تنکابن چوب زد
- ۶۹ شکایت مجلسیان از همکاری نکردن وزیران
- ۶۹ بحث راجع به نصر السلطنه و مسیونوز
- ۶۹ وضع تهران مغشوش است
- ۶۹ دعوت از مؤلف برای شرکت در انجمن مخفی
- ۷۰ ماجرای مدیر الممالک مدیر روزنامه تمدن
- ۷۱ احمد میرزا به ولیعهدی انتخاب شد
- ۷۱ علمای نجف وجوب مشروطه را تأیید کردند
- ۷۲ امام جمعه کرمانشاه درگذشت
- ۷۲ وزیران از پاسخ دادن به وکیلان طفره می‌روند
- ۷۳ مذاکره با مؤلف درباره انجمن مخفی
- ۷۵ اعضای انجمن انصار
- ۷۵ نظامنامه انجمن مخفی
- ۷۸ کتک کاری طلاب در جشن مدرسه سادات
- ۸۰ صدراعظم با رقعہ ای وزیران را به مجلس معرفی کرد
- ۸۰ ضرب سکه به نام محمد علی شاه و تقدیمی مسیونوز
- ۸۱ اعتراض تماشاچیان به تشکیل جلسه خصوصی مجلس
- ۸۱ نگرانی وکیلان از درباریان و استمداد از تبریزیان
- ۸۲ اعتصاب و تلگراف مردم تبریز
- ۸۲ وکیلان باید سوگند بخورند
- ۸۲ ارشادالدوله مؤلف را به انتشار روزنامه تشویق کرد
- ۸۳ استقبال مردم تهران از وکلای آذربایجان
- ۸۳ پشتیبانی مجلسیان از تقاضاهای تبریزیان
- ۸۳ عزل مسیونوز و مسیوپریم
- ۸۴ مجلس و روحانیان هم‌رأی تبریزیانند
- ۸۴ دستخط شاه در تصریح و تأیید مشروطیت ایران
- ۸۵ شکایت زرتشتیان یزد از قتل ارباب پرویز
- ۸۵ شرح اجمالی وقایع تبریز
- ۸۶

- تلگراف علمای نجف در تأیید تبریزی‌ها
وقایع ماه محرم ۱۳۲۵
۸۶ ۸۷-۱۰۸
- تلگراف از نجف به شاه و مجلس
استفتاء راجع به مجلس و فتوای علمای نجف
۸۷
سوابق حال سه تن آخوندی که بدگوی مشروطه اند
۸۸
نامه آیه الله خراسانی به مجلس
۹۰
انتقاد از حاکم خراسان و مسأله فروش اطفال قوچانی
۹۱
مکتوب زنی قزوینی راجع به تأسیس بانک ملی
۹۲
بدگوئی سید اکبر شاه اشرف الواعظین بر منبر از مجلس
۹۳
سید رفیع بر منبر از مشروطه دفاع کرد
۹۴
مقاله ادیب الممالک راجع به سید اکبر شاه
۹۴
ناصر الملک در مجلس از مالیات و مخارج سخن گفت
۹۵
سید جمال اصفهانی مردم را به حفظ مشروطه دعوت کرد
۹۵
تحصن سه آخوند مخالف مشروطه در شاه عبدالعظیم
۹۶
ظل السلطان در تهران جلب قلوب می کند
۹۶
تلگراف از عشق آباد راجع به اطفال قوچانی
۹۷
رکن الدوله حکمران خراسان شد
۹۷
انتخاب وکلای کرمان
۹۸
کمک حاکم تهران به سه آخوند متحصن در شاه عبدالعظیم
۹۹
بچه‌ها و سگها
۹۹
وکلای در ادای سوگند مسامحه می کنند
۹۹
بحث راجع به قانون رشوه و خطابه خوانی احسن الدوله
۱۰۰
صورت قسم نامه وکلای مجلس
۱۰۱
عریضه سه آخوند به مجلس
۱۰۲
انجمن جنوب در خانه نایب‌الصدر شیرازی
۱۰۲
بحث درباره تظلم اصفهانی‌ها از ظل السلطان
۱۰۳
جلسه سری مجلس راجع به دادن نهصد هزار تومان وام به دولت
۱۰۳
مکتوب خراسانی درباره انجمن‌های محلی
۱۰۳

چند نکته

چنانکه پیش از این^۱ متذکر شدم بخش حاضر از تاریخ بیداری ایرانیان آئینه تمام نمائی است از اندیشه‌های زودگذر و زمینه‌های ثابت ذهنی و عواطف نویسنده آن. این یادداشتهای روزانه - که نتیجه مشهودات و تأثرات آنی نویسنده است - اگر در حیات شخص او و متعاقب سه جلد نخستین این تاریخ منتشر می‌شد هرگز بدین صورت نبود و چیزی بود در ردیف آن سه جلد، تاریخی با تجدید نظرهایی مناسب ایام انتشار، با مطالب و نکاتی اغلب غیر مغرضانه تا آنجا که عواطف بشری اجازه می‌دهد.

اما کتاب حاضر علاوه بر اطلاعات دست‌اول و اغلب بدور از شواهد اغراض، مشتمل است بر مزیت بسیار ارزنده دیگری و آن اینکه در واقع اعترافنامه خالی از تظاهر و ریاکاری شخص ناظم‌الاسلام است، و مجموعه‌ای است از افکار و نظراتی که به مناسبت اوضاع مادی و روحی نویسنده گوناگون و گاه باهم متناقض است، و منبع بسیار مستند و مطمئن است برای خواننده محقق که می‌خواهد با تصویر گویا و بدون «پرداختی» آشنا شود از صفات و امیال و افکار کسی که بحق می‌تواند نمونه‌ای از «ملت» ایران در آن عهد و زمان باشد؛ فردی از اکثریت عظیم و نزدیک به اتفاقی که گذشته از وحدت زبان و نژاد و دین، در آداب و رسوم و سنت‌ها و سلیقه‌های اجتماعی و درک عمومی مفاهیم و برخورد با حوادث طبیعی و وقایع سیاسی و تحمل‌ها و انعطاف‌ها و جوه اشتراک بسیاری دارند و به فیض این هم‌سلیقگی‌ها و اشتراک‌ها

۱- در یادداشتی که بر «مقدمه تاریخ بیداری ایرانیان» نوشته‌بودم

زیر عنوان کلی «ایرانی» گرد آمده‌اند و به مفهوم تازه کلمه «ملت ایران» نامیده می‌شوند. و به همین دلیل منبع پرفیض و برکتی است برای محققان و مورخان که می‌خواهند راجع به انقلاب مشروطه ایران و علل نامرئی اما واقعی تبدیل حکومت - بدور از حماسه‌سرائی و فارغ از پندار دخالت روس و انگلیس - تحقیق کنند و برای کشف ریشه‌های اصیل این نهضت با خلیقات مردمی که در آن دور و زمان «ملت ایران» را تشکیل می‌دادند آشنا شوند.

مطالعه در زندگی طباطبائی یا عباس آقای تبریزی برای این منظور کافی نیست. واجب‌تر از آن شناخت و درک واقعی ملتی است که تهییج شدند، شجاعت نشان دادند، ترسیدند، مشروطه را مشروعه خواستند، سرسختی و مقاومت کردند، نرمش و انعطاف بکار بردند، رویاروی هم ایستادند، به‌روی هم آتش گشودند، و سرانجام آنچه را گرفتند به‌صورتی در آوردند که ملایم طبعشان و موافق سنن و آدابشان و مناسب فهم و لیاقتشان بود.

برای مطالعه در رگه‌های اصلی روحيات آن ملت یکی از مناسب‌ترین و مطمئن‌ترین راهها این است که در آثار ذوقی کسانی که می‌توانند نمونه‌ای از ملت باشند تعمق کنیم، در اشعارشان، در داستانهایشان، در نقاشی‌هایشان، در شیوه ساختمان‌هایشان، در ضرب‌المثل‌هایشان و از همه بهتر و قابل مطالعه‌تر در نوشته‌های بی‌قید و ریائی که احتمالاً از آنان باقی مانده است.

مزیت این بخش

بدین دلیل است که من در یادداشت جلد اول تاریخ بیداری نوشتم که به بخش دوم، یعنی قسمت‌های منتشر نشده این یادداشتها، اهمیت می‌دهم و انگیزه من در چاپ این مجلدات نشر بخش دوم تاریخ بیداری است که قسمت اعظم آن از آرایش‌ها و پیرایش‌های مصلحت‌اندیشانه مصون مانده است، و اعترافنامه‌ای از کسی که به نظر من می‌تواند نمونه‌ای از ملت ایران در عهد انقلاب مشروطه باشد. ناظم‌الاسلام کرمانی مردی است از طبقه متوسط اجتماع ایران، نه در ردیف عوام‌الناس که «هر از بر ندانند» و بکلی از جریانهای روز و حوادثی که در آفاق مملکتشان می‌گذرد بی‌خبر باشند و جز چهار دیواری محله و احیاناً شهر خویش در